

Várhelyi Tamás¹ – Árva László²

Az új, post-Covid közgazdaságtan felé

Towards the New Post-Covid Economics

A közgazdászok célfüggvényeikkel hagyományosan arra törekednek, hogy a szűkösen rendelkezésre álló erőforrásokkal minél nagyobb outputot, kibocsátást érhessünk el. Az már azonban állítólag nem a közgazdászok feladata, hogy megkérdezzék, milyen összetételű kibocsátást kellene előállítani, vagy hogy egyáltalán miért kellene minél gyorsabban állandóan növelni ezt? Az externális hatások, vagyis a termelés távolabbi, külső hatásai sem igazán lényegesek a közgazdászok, különösképpen a vállalati gazdaságtan művelői számára. Az elmúlt fél évszázadban a Föld túlnépesedett: ha a népesség egésze annyit fogyasztana, mint amennyi a fejlett országok egy főre eső fogyasztása, akkor globális szinten a kibocsátás környezetvédelmi szempontból kezelhetetlen szintre nőne.

Sok biológus már jóval a koronavírus-járvány előtt megkongatta a vészharangot a tekintetben, hogy a világméretű túlnépesedés, a túlzott városiasodás, a globális felmelegedés nem várt következményei, a korlátlan globalizáció és a transznacionális vállalatok tevékenysége, a természeti erőforrások árának figyelmen kívül hagyása, a korábbinál sokkal gyorsabban bővülő termelőtevékenység együttesen olyan globális katasztrófákhoz vezethetnek, amelyek alapjaiban rendíthetik meg, vagy akár el is törölhetik az emberi civilizációt. A Covid-járvány idején többen megismételték ezeket a borús jóslatokat. Cikkünkben olyan fenntartható megoldásokat igyekszünk javasolni, amelyek révén elkerülhetők lennének az emberiség legsötétebb kilátásai.

Kulcsszavak: Covid-19, a járványok okai, felmelegedés, a gazdaság hatása a környezetre, új gazdasági paradigmák

Economists traditionally strive to get higher results, bigger outputs with the available scarce resources. But at the same time, it is not their task to ask about the distribution of the outputs, or why this output should increase very rapidly at all? Similarly, external effects, the longer consequences of the production are also not very important for the economists, and especially not for the economists who are working for the companies. During the last half century, Earth has become very overpopulated, and if the total population of the Earth had the same level of consumption as the average per capita consumption of the richest countries, then the pollution problem would

¹ Főiskolai tanár, Eszterházy Károly Egyetem Gazdaságtudományi Intézet, e-mail: varhelyit@hotmail.com

² Professzor, ESSCA Budapest, e-mail: laszlo.d.arva@gmail.com

become globally completely unmanageable. Some biologists have already warned before the Covid-19 epidemic that due to the worldwide overpopulation, the extreme development of the cities, the unexpected consequences of the global warming and the limitless globalisation, the negligence of the price of the natural resources and the production activities neglecting the real needs of the population altogether would lead to global catastrophes which cannot only shake, but can completely eliminate human population on Earth. During the Covid-19 epidemic, there have been more and more experts who keep repeating these somber predictions and sometimes are visualising the complete extinction of the human race. In our article we try to suggest some sustainable solutions to avoid the blackest scenarios of mankind.

Keywords: Covid-19, causes of pandemics, global warming, effects of the economy on the environment, new economic paradigms

1. A népességnövekedés problémája

A legfontosabb gazdasági, egészségügyi, illetve politikai kockázatokat a világ népességének további gyors ütemű és földrajzilag egyenetlen növekedése rejti. Jelen pillanatban, a 21. század elején, a világ népessége naponta 250 000 fővel nő, ami nagyjából egy Debrecen méretű városnak felel meg. Az emberiség szaporodása évezredekken át viszonylag lassú volt, és a népesség csak 1800 körül érte el az egymilliárd főt, e szám megduplázódására viszont már csak újabb 130 évre volt szükség – 1930-ra a népesség kétmilliárd, 1959-re már 3 milliárd fő volt, majd a rohamos növekedés eredményeképp 2011-re a 7 milliárd főt is elérte. Becslések szerint 2050-re a világ népessége átlépi a 11 milliárd főt.³

Mindez azt jelzi, hogy – a népszaporulat ütemének fokozatos lassulása ellenére – évszázadunkban is folytatódni fog a népesség növekedése, és ez nyilvánvalóan jelentős környezeti és egészségügyi kockázatokat jelent, főként a nagy népsűrűségű városokban.

2. A városiasodás környezeti és egészségügyi kockázatai

A világ népsűrűségének növekedése, illetve az a városiasodási folyamat, amely az elmúlt évszázad során végbement, és aminek következtében az ENSZ szerint 2030-ra a világ lakosainak két harmada városlakó lesz, nagyon komoly környezeti és egészségügyi veszélyeket rejt magában. A világ GDP-jének, vagyis bruttó hazai termékének 80%-át városokban állítják elő már napjainkban is. 1995-ben még csak 22 olyan nagyváros volt

³ Arra vonatkozóan is vannak vélemények, hogy földrajzilag milyen megoszlásban kerül erre sor: sokáig Ázsiában volt a népességnövekedés a leggyorsabb, de az utóbbi évtizedekben Afrika vette át a vezető helyet. Ugyanakkor több elemzés felhívta a figyelmet arra is, hogy 2050 után a világ gyors népességnövekedése jelentősen lassulni fog. Lásd erre vonatkozóan például J. R. Weeks: *Population. An Introduction to Concepts and Issues*. Boston, MA, Cengage Learning, 2021.

a világon, amelynek lakossága öt- és tízmillió között volt, és 14 olyan, amelynek ennél több. 2015-re az előbbieket száma 44-re emelkedett, és 29 olyan város van, amelyben tízmilliónál több ember él, nagy részük a fejlődő világban, nehezen felfogható környezeti és egészségügyi körülmények között. Az ENSZ jelentései szerint ez a trend folytatódni fog a közeljövőben is. Amennyiben adott területen nagyszámú ember él összezsúfolódva, akkor a pusztító járványok kitörése és terjedése is egyre valószínűbb lesz – különösen a fejlődő országokban, a megfelelő higiéniai feltételekkel nem rendelkező megapoliszokban erős ez a veszély. A jelenlegi járvány kiindulópontját jelentő kínai Vuhan városa 8,5 ezer négyzetkilométeren több mint 11 millió lakost foglal magában, ami igen nagy népsűrűséget jelent, de például Indiában, illetve Fekete-Afrikában ennél gyakran jóval nagyobb számú népesség él ennél sokkal kisebb területen, sokkal rosszabb egészségügyi és higiéniai körülmények közt.

3. A globális felmelegedés környezeti és egészségügyi problémái

Mára már bizonyítottnak tekinthető, hogy az úgynevezett „üvegházhatású gázok” növekvő kibocsátása jelentős mértékben hozzájárul a globális felmelegedéshez. A globális felmelegedés több kellemetlen, sőt egyenesen káros következménnyel jár, úgymint például a mélyebben fekvő tengerparti területek víz alá kerülése, vízhiány, egyes térségek korlátlan felmelegedése és elsivatagosodása, éghajlati anomáliák, az élelmeszer-termelés feltételeinek romlása, sőt, korábban nem látott, új betegségek megjelenése is. Ezek a következmények azért különösen veszélyesek, mert gyakorlatilag visszafordíthatatlanok: ha a grönlandi, antarktisi jég elolvad és megemel a tengerek szintjét, akkor a kibocsátás drasztikus csökkentésével sem érhető el belátható időn belül, hogy ez a szint csökkenjen, nem is beszélve arról, hogy ha a mai tengerparti városok víz alá kerülnek és súlyosan károsodnak, akkor a víz visszahúzódása sem eliminálná a károkat.

A francia Élet és tudomány, a *Science et Vie* folyóirat 2016. decemberi számában már megjelent egy cikk, *Permafrost: et si'il liberait des armées de virus?* (vagyis: Permafroszt: és mi lenne, ha a vírusok armadáját bocsátaná szabadon)? címmel⁴, amely azt elemezte, hogy Szibériában a permafroszt, azaz a folyamatosan fagyott talaj tele van olyan mikroorganizmokkal, amelyek potenciálisan betegségeket és fertőzéseket, illetve világgjárványokat okozhatnak. Nemcsak a félelmetes lépfene baktériumának spórái, hanem különféle, korábban nem ismert és ezért potenciálisan igen veszélyes baktériumok és vírusok is kikerülhetnek ezen fagyott talajból, amennyiben a globális felmelegedés következtében ez a talaj lassan felmelegszik.

De nemcsak a permafroszt felolvadása okozhat egészségügyi zavarokat, hanem az éghajlatváltozás egyéb következményei is: új betegségterjesztő vektorok (például maláriát hordozó szúnyogok, illetve egyéb rovarok jelenhetnek meg olyan területeken, ahol azok korábban még, vagy már nem voltak jelen – ez a folyamat már mérhetően meg is kezdődött. Elég csak a maláriát megvizsgálni: a mai napig nem létezik ellene

⁴ Permafrost: et si'il liberait des armées de virus? *Science et Vie*, 2022. február 20.

veszélytelen kezelési mód, és az egyetlen hatásos módszer a védekezésre a szúnyogok kiirtása. Azonban azt is tudjuk, hogy a szúnyogok is csak környezetkárosító módon irthatók hatékonyan. Szintén a *Science et Vie* említett cikkében jelzik annak veszélyeit, hogy a globalizáció nyomán a világ korábban érintetlen területei is az emberi tevékenység közelébe kerülhetnek, és ez fokozott egészségügyi kockázatokat jelenthet. De emlékezzünk: a 2019-es Covid-járvány is oly módon jött létre, hogy korábban csak állatokban szaporodó vírusok átkerültek az emberekre. A globális felmelegedés, illetve más környezetkárosító folyamatok nagy valószínűséggel megnövelik ilyen jelenségek, mutációk létrejöttét, illetve megkönnyítik ezek elterjedését.

4. A globalizáció kockázatai

Ugyanígy komoly kérdéseket vet fel maga a globalizáció is: a 20. század hetvenes éveitől kezdve a nagy nemzetközi vállalatok új stratégiát dolgoztak ki: világméretű termelésük, más szóval, a globális értékláncuk optimalizációját. Ez röviden azt jelenti, hogy adott termék előállítása kis résztvevőegységekre bontható (ezeket az elemi egységeket az „értéklánc elemeinek” nevezik), és ezek az elemek eltérő árú erőforrásokat igényelnek. A 20. század végére a munkaerő vált a legfontosabb termelési erőforrássá, és a gazdasági logikán felépülő nemzetközi vállalatok, vagyis a multik az összes vállalati profit maximalizálása érdekében napjainkban arra törekednek, hogy a termelést világméretben oly módon szervezzék meg (optimalizálják), hogy az igénytelen, képzetlen munkaerőt igénylő tevékenységeket oda telepítsék a világban, ahol az olcsó munkaerő nagy mennyiségben található. Ezért, logikus módon, a képzetlen munkaerőt igénylő feldolgozóipari, összeszerelő tevékenységek a szegény, elmaradott perifériaországokba kerülnek, míg a képzett munkaerőt igénylő termék- és pénzügyi tervezés, valamint marketing és értékesítés a magasan képzett, gazdag centrumországban található. Mindezt jól lehet látni a kelet-európai autópár példáján is: a jövedelmező terméktervezés, a pénzügyi folyamatok irányítása, valamint a vállalati marketingmunka a fejlett centrumországokban (Németországban, Franciaországban, Japánban), míg az összeszerelő munka a szegény periférián, Magyarországon, Romániában, Szlovákiában és Lengyelországban található.⁵

Mindennek a közvetlen következménye a multik profitjának növekedése, valamint a társaságok tulajdonosainak és menedzsereinek gazdagodása, a közvetett következmény pedig a szállítási tevékenység növekedése, ami jelentős szén-dioxid-kibocsátással jár, és így erősíti a globális felmelegedést. Ugyancsak fontos megjegyezni, hogy a nyersanyagok, valamint félkész és késztermékek elkerülhetetlen mozgatása, szállítása mellett szükséges lehet esetenként az emberek nagy távolságú utazása is, amely szintén növeli a globális járványok kockázatát. Ennek nyomán, míg pár évszázada több mint egy év is kellett ahhoz, hogy egy Kínában pusztító járvány eljusson Európába, ma már – a Covid-járvány példáján láthattuk – pár óra is elég ehhez.

⁵ Tamás Várhelyi – László Árva: Toward Complex and Sustainable Tourism in Hungary. *Polgári Szemle*, 16. (2020), különszám. 85–102.; Árva László – Pásztor Szabolcs – Victoria Pyatanova: Some Thoughts on the Relationship between Multinational Corporation Strategies and the Changing Patterns of International Trade: The Geographical Optimization Principle. *Economy and Finance*, 7. (2020), 1. 56–77.

Az elmúlt évtizedekben a világ számos térségében és országában kérdőjelezték meg a globalizáció folyamatát. Ahogy azt az ENSZ Latin-amerikai és Karib-tengeri Gazdasági Bizottsága (*Economic Commission for Latin America and the Caribbean*, ECLAC) legutóbb a koronavírus-járvány kapcsán kiadott elemzésében írták: a 2008-as pénzügyi válságot követően a globalizációval és annak öngyógyító képességével szemben számos kétely merült fel, amelyek azóta sem nagyon csitulnak. Mindehhez még hozzáteszik, hogy a koronavírus-járvány a kereskedelmi kapcsolatok megbénítása révén szétzilálja a globális értékláncokat, aminek következtében azok a nemzetközi vállalatok, amelyek ilyen módon szervezték tevékenységüket, komoly bajba kerülnek, és hasonlóképpen rosszul járnak a beszállítóik is.⁶

5. A természeti erőforrások valódi értékének, árának figyelmen kívül hagyása

Az ipari forradalom egyik alapja a fosszilis üzemanyagok kitermelése és felhasználása volt. Ennek kapcsán az ipar megszokta, hogy ezek árát elsősorban a kibányászásuk költsége határozza meg. Az árban nem szerepelt az, hogy a természeti erőforrások árának része kellene hogy legyen újraképződésük költsége; ezt egyszerűen figyelmen kívül hagyták. Az újraképződés természetesen bonyolult fogalom, sok esetben szó szerint lehetetlen meghatározni – e helyett azzal kellene kalkulálni, hogy az illető erőforrást annak kimerülése után milyen költséggel lehetne helyettesíteni. A természeti erőforrások valódi értékében ezenfelül a felhasználásuk által keletkezett kárt is figyelembe kellene venni, azaz a környezetkárosítást, valamint a kapcsolódó egészségkárosítást. A környezetkárosítás egyik következménye az elmúlt évtizedekben középpontba került globális felmelegedés. Azonban a gazdasági fejlődésnek tekintett növekedés ennél jóval tágabb körben okoz visszafordíthatatlan károkat. Kiemelhetjük közülük a talaj tönkretételét, a globális mikroműanyag-szennyezést, az ivóvízbázisok elszennyezését, a mindent elborító hulladéktömeget.

Összetettebb jelenség az egészségkárosodás: nyilvánvaló tény a daganatos és allergiás betegségek számának emelkedése, amely mögött elsődleges és másodlagos környezetkárosító tényezők állnak. A nyilvánvaló hatású elsődleges tényezők (például légszennyezés) mellett másodlagos tényezőkön például azt értjük, hogy a mind mesterségesebbé váló élelmiszer-termelés olyan adalékanyagokat, technológiákat használ, amelyek összességében károsítják az egészséget. Ennek oka a szintén problémásnak ítéltető gazdasági racionalitás mellett a túlnépesedés és a környezetkárosítás miatti kényszer.

Az egészségkárosítás mellett további komplex negatív jelenség például a viszonylag jól ismert és dokumentált biodiverzitás csökkenése. Kétségtől elválik lehet elefántcsordák vagy közönségesebb vadállatok nélkül is élni az emberiségnek, de az az életminőség nem ugyanaz, mint a mai, és a modern közgazdaságnak a környezeti, természeti értékek

⁶ ECLAC: *Report on the Economic Impact of Coronavirus Disease (COVID-19) On Latin America and the Caribbean* (2020. március 26.).

felhasználása kapcsán ezt is be kellene áraznia. Ugyan megjelentek ennek első formái, terjed a „szennyező fizet” elv, a szén-dioxid-kibocsátásnak már egyre szélesebb körben ára van, de ez még messze nem elegendő.

6. A nem valóságos fogyasztói igények kielégítésének és a korlátlan gazdasági növekedésnek a kérdőjelei

Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a termelés minden áron való növelése nem feltétlenül jelenti valódi emberi szükségletek kielégítését. A világ fejlett országaiban sok esetben (ma már inkább az esetek nagyobb részében) főként az erőszakos és jól szervezett marketingmunka által mesterségesen kreált szükségletek kielégítéséről van szó. De ez nemcsak a minél több, gyorsan avuló divattermék növekvő termelését eredményezi, hanem azt is, hogy az iparcikkek esetében az úgynevezett „beépített avulás” miatt az idő előtt elromló termékek is új meg új dolgok vásárlását követelik a fogyasztótól, a régi meg mehet a szemébe. További probléma lehet az erkölcsi avulás problémája is: sok esetben azért következik be, mert adott feladatot az új termék jobban, hatékonyabban tudja ellátni, de sok esetben (elsősorban a fogyasztási cikkek területén) csak a divat változásai teszik a termékeket elavulttá.

Sok új kérdést kell majd feltennünk a termelés céljait tekintve, kezdve a szükségletek valódiságától, egészen a rendszer fenntarthatóságáig.

Érdeemes egy pillantást vetni az elmúlt 10 000 év gazdasági változásaira, és feltenni a kérdést, hogy miért kezdett az emberi gazdaság gyors ütemű növekedésbe a 18–19. század után. Yuval Noah Harari a neves izraeli történész írta, hogy az exponenciális gazdasági növekedés csak a kapitalizmus megjelenésével kezdődött, hiszen csak ekkortól vált lehetővé, hogy hitelek révén olyan dolgokat állítsunk elő, amelyeknek nincs még meg a fedezete anyagi oldalról. Korábban a gazdaság csak azonos értékű javak cseréjét jelentette, a nyereség pedig a „komparatív” előnyökből, vagyis az olyan termékekre való specializálódásból adódott, amelyben egy-egy térség vagy egy mester jobb volt a többinél. Amint a hitel révén lehetővé vált olyan termékek és szolgáltatások előállítása, amelyek már jelentős új értéket testesítettek meg, akkor azokat persze el is kellett adni. Ezt az exponenciális gazdasági növekedést Angus Maddison hosszú távú idősorai igen jól illusztrálják. Jól mutatja a gazdasági növekedés hirtelen felgyorsulását a Maddison-adatbázis hosszú távú, egy főre eső GDP-adatsora, ahol látható, hogy a 18. század végéig, a 19. század elejéig nem igazán volt gyors az egy főre eső GDP-növekedés, majd onnantól hirtelen megugrott.

A korábbihoz képest hihetetlenül felgyorsult termelési lehetőségek megjelenése után lépett képbe a marketing, mivel korábban csak azt lehetett eladni, amire kifejezett kereslet mutatkozott. Marketing révén a kereslet mesterséges felkeltésével már akkor is el lehet adni az új termékeket, ha korábban nem volt azokra kifejezett igény. Sokszor tehát új igényeket felkeltve, mesterségesen kreáltak keresletet...

És mi lehet ennek a gyors gazdasági növekedésnek az eredménye? Azon túl, hogy egyre többet termelünk és fogyasztunk, egy sor előre nem látható tényező is a rendszer eleme lesz. Új betegségek, mint például az allergia, nagy arányú megjelenése – amelynek

konkrét okait még ma sem ismerjük, de valószínű, hogy a tömeges szennyezés nagy szerepet játszik benne –, de említhetjük a több ezer négyzetkilométeres úszó műanyag-szigetet Hawaii és Alaszka közt, ahonnan a mikroműanyagok a táplálékláncon keresztül az emberbe jutnak, de a termékek mesterséges, beépített avultatását is, amely mérhetően pazarlást eredményez, vagy a az állatokról az emberre ugró fertőző ágensek megjelenését, mint a MERS, a Covid-19, és még ami utána jöhet. Ezt az önpusztító gazdaságot talán meg lehetne menteni olyan új elvek révén, mint például a „körforgásos gazdaság”, amikor a termelő feladata a termék szervizelése, illetve feldolgozása, újrahasznosítása.

A gyors és egyre korlátlanabb egy főre eső GDP pedig nem maradt meg egyetlen ország privilégiumának, hanem, akárcsak a nagyon fertőző betegségek, áttért más országokra is.

A gazdasági növekedés fertőző jellege azt jelenti, hogy az egyes országok egyre gyorsabb növekedése példaként szolgál a többi országnak is. Minden ország, amely akárcsak kissé is lemaradt az egyre gyorsuló gazdasági versenyben, kétségbeesett és kötelességének érezte, hogy maga is felgyorsítsa a gazdasági növekedést – és szennyezze tovább a környezetét. Ahogyan tette Németország, Japán, Kína vagy a távol-keleti térség egyéb országai.

Ugyanakkor az is lehetséges, hogy a járvány elmúlása után minden és mindenki igyekszik majd visszazökkenni a korábbi kerékvágásba, sőt, még nagyobb erővel fognak a környezeti és egészségügyi fenntarthatóság elleni hatások növekedni. A korlátlan és esztelen gazdasági növekedés iránti vágy, úgy látszik, az emberiségbe kódolt tulajdonság, vagy legalábbis az elmúlt pár ezer év fejlődése nyomán ez vált a természetes kiválasztódás révén meghatározóvá.

Lehetséges, hogy a gazdaság minél gyorsabb felpörgetése érdekében a Covid-járvány után vissza fogunk térni a korábbi fenntarthatatlan módszerekhez, a marketing generálta szükségletekhez és a környezetszennyező termeléshez. Látni kell ugyanakkor, hogy ez csak egyike a lehetséges opcióknak, és ez esetben viszont fel kell készülnünk a koronavírus-járványhoz hasonló újabb világgjárványok ismételt megjelenésére, valamint a globális felmelegedés újabb kellemetlen egyéb következményeire is.

7. Megoldási lehetőségek a világban

A jelenlegi helyzetben a legnagyobb veszélyt az jelentené, ha sikerülne gyorsan leküzdeni a világgjárványt, illetve annak gazdasági következményeit, és a *back to normal* illúziója nyomán korábbi tevékenységek a korábbi keretek között, a korábban megszokott módon folytatódna. A Covid-pandémia elmúlt első látásra jó hírek tűnhet, egészen addig, amíg a következő világméretű járvány ki nem tör. Amennyiben nem változtatjuk meg a korábbi játékszabályokat, akkor újabb és újabb járványok kitörésére és a termelés szakaszos kényszerű leállítására kell számítani. Az Allianz Research anyaga⁷ éppen ezt a tévedést követi el, amikor azt igyekszik feltárni, hogy miként lehetne visszatérni a Covid előtti gazdaságba és társadalomba. Ez azonban feltehetőleg nagyon nagy

⁷ Arne Holzhausen et al.: *The Middle Income Trap. Inequality Across Countries after COVID-19*. Allianz Trade, 2021. november 17.

önáltatás és tévedés lenne, és csak újabb, még veszedelmesebb járványoknak és pusztulásnak nyitna teret. Ugyanakkor mások (mint például Milne⁸) arról írnak, hogy a Covid után minden meg fog változni, társadalmilag, gazdaságilag és politikailag egyaránt. Milne úgy látja, számos kutatás igazolta, hogy az ember alapvetően nem a kényelmes, fizikai tevékenységektől mentes városi életre fejlődött ki, hanem olyan városiasodás előtti időkre, amikor körülbelül ötször annyi testmozgást végzett, mint a nagyrészt ülő életmódot folytató városi lakosságra jellemző. Nem véletlen, hogy napjaink városi lakosai közt sokkal nagyobb arányban található elhízott, magas vérnyomásos, szív- és érrendszeri betegségekkel küldő ember, mint a természeti népeknél. De ugyanez vonatkozik az alacsonyabb immunrendszer-működésre is, mivel születésüktől kezdve ezek a városi emberek sokkal kevesebb fertőző ágenssel találkoztak, mint a természeti népek.⁹

A poszt-Covid átalakulás tehát minden bizonnyal igen jelentős változásokat kell hogy indukáljon. Mire van akkor szükség? Mindenekelőtt fontos lesz átgondolni az „alapvető emberi értékeket”, azokat a dolgokat, amelyeket az emberek fontosnak és értékesnek tartanak. Az a mentalitás, amely jelenleg nem az élet minőségét, hanem az anyagi javak minden áron való gyors növelését tekinti fő célnak, nem tartható fenn, mivel az alapvetően az emberi környezet visszafordíthatatlan pusztítását eredményezi csupán. Fontos az is, hogy a túlzott városiasodás által okozott negatív hatásokat felszámoljuk. Mindezek együttesen komoly életmódbeli, értékrendszerbeli, társadalmi és természetesen gazdasági változásokat kell hogy indukáljanak.

7.1. De-urbanizáció, vagyis a városiasodás visszafordítása

Napjainkban a világ lakosainak több mint fele már nagyvárosokban lakik, és feltehetően nem lehetséges ezt a tendenciát megfordítani. Ugyanakkor arra talán van lehetőség, hogy egészségesebb városi környezetet teremtsünk.

Egyértelmű, hogy az emberi szervezet (a test és a psziché) nem a mozgásszegény városi életre, hanem a sokkal dinamikusabb szavannai életre fejlődött ki, szükséges, hogy a gépjárműhasználatra épülő, ülő életmóddal együtt járó városi élet átadja a helyét egy sokkal egészségesebb településszerkezetnek, ahol a gépjárművek és a közösségi közlekedés helyett sétálva, illetve biciklizve juthatunk el lakóhelyünkről a bevásárlás, a szórakozás és a munkavégzés helyszíneire. Carlos Moreno, a párizsi Panthéon-Sorbonne professzora kidolgozta a „15 perces város” koncepcióját, amelynek lényege, hogy

„a városokat úgy kell kialakítani, vagy újra-kialakítani, hogy 15 perces biciklizésnél vagy sétánál ne kelljen messzebb menni a lakóhelyünktől az alapvető városi igények kielégítéséért: vagyis munka, lakás, étel, egészség, oktatás, kultúra és szórakozás mind megtalálható volna egy ekkora periméteren belül. Minden mini-városnak volna saját irodanegyede, sportlétesítményei, kávézói, éttermei, egészségügyi intézményei, iskolái, zöldterületei

⁸ Gustav Milne: Post-Pandemic Urban Living: Back to the Stone Age? *Academia Letters*, (2021), július. Article, 1717. 1-7.

⁹ Milne (2021): i. m. 2-4.

és kulturális központjai – úgy, hogy 15 perces időtávon belül elérhetőek legyenek. A parkolók helyett bicikliutakat létrehozni, a meglévő infrastruktúrát multifunkcionálissá alakítani: az iskolák használhatóak például közösségi térként tanítás után vagy este, a használaton kívüli épületekben közösségi irodákat lehet kialakítani”.¹⁰

Párizsban ezt a koncepciót láthatóan hamarosan meg kívánják valósítani.

7.2. Területfejlesztési politika: tájvédelem és a biodiverzitás megőrzése

Mindehhez szorosan kapcsolódik a környezetpusztító emberi tevékenységek visszaszorítása. Például a nagyüzemi monokulturális mezőgazdaság végeláthatatlan búzamezői és kukoricaföldjei mind súlyos környezeti veszélyforrást jelentenek. Ezzel szemben táj- és emberbarát mezőgazdasági termelés ösztönzésére van szükség, mivel csak ez képes megővni az egészséges környezetet és a biztosítani a vidéki életforma fennmaradását.

Ugyancsak kiemelten fontos lesz a Covid utáni időkből a biodiverzitás hatékonyabb védelme, vagyis a növény- és állatvilág változatosságának megőrzése, hiszen anélkül a természet egyensúlya alapjaiban rendül meg. El kell terjeszteni azokat a gondolatokat is, hogy egyes esetekben nem tudjuk még pontosan, a környezet- vagy természetkárosítás milyen mechanizmusokon keresztül okoz problémákat, de nagy valószínűséggel problémákat fog okozni, és a biztonságos magatartás ennek megelőzése. A pandémia miatt sokak számára lett fontos a jövőbeli kockázatok csökkentése – ezt kellene most kihasználni, megfelelő irányba terelni.

7.3. Az üzleti gazdaságtan (*business science*) és a gazdaságpolitika közelítése egymáshoz

Az ember testi felépítését figyelembe vevő életmód-átalakítások mellett fontos, hogy a Covid utáni gazdaságban a pusztán profit maximalizálásával foglalkozó üzleti tudományok és a távolabbi, externális hatásokat is figyelembe vevő gazdaságpolitika közeledjen egymáshoz, de oly módon, hogy az üzleti tudományok, a *business sciences* építsék be magukba a gazdaságpolitika távlati szempontjait is. Egyébként már eddig is voltak erre nézve törekvések, de sok esetben kilógott a lóláb, és bírálták is a nagyvállalatokat azért, mert csak formálisan emelték be a „vállalati célok” közé a társadalmi felelősségvállalást, illetve a környezet megővését. Sajnos ezek végső soron elidegeníthetik a vállalat *stakeholdereit*, mindazokat, akik hatással vannak a gazdálkodó egység tevékenységére.

Érdekes, hogy már 2010 körül Kotler, a modern marketing elismert atyja és munkatársai a *Marketing 3.0* című könyvük előszavában arról beszéltek, hogy a „marketing elmúlt 60 éves története során a termék-központú (marketing 1.0) irányból a fogyasztó

¹⁰ Mrav Noémi: 15 perces város: a jövő kulcsa vagy csupán utópia? *Euronews*, 2021. szeptember 21.

központú (marketing 2.0) felé, majd végül napjainkban az új környezet (environment) dinamizmusának megfelelően az emberiség vonatkozású dolgok (humankind issues) felé mozdult el (marketing 3.0).¹¹

Bár ismerve Kotler munkásságát kérdéses, mennyire kell ezt a kijelentést készpénznek venni, avagy csak a világ legismertebb marketinggurujának egyszerű marketingfogásáról van szó, az már figyelemre méltó, hogy a könyv utolsó, kilencedik fejezetének a *Környezeti fenntarthatóságra való törekvés* alcímet adták.

7.4. Állami beavatkozások és az állami tervezés fontossága

A Covid utáni közgazdaságtan céljaihoz mindenképpen szükség lesz a fokozódó állami beavatkozásra, amelyen belül kiemelkedő szerepet kell hogy kapjon a tudatos, államilag irányított területfejlesztés, hiszen a korlátlanul növekvő nagyvárosok (főként a harmadik világ országaiban kialakult sok milliós megalopoliszok, amelyek nem rendelkeznek megfelelő infrastruktúrális, illetve egészségügyi feltételekkel) folyamatos kihívásokat jelentenek, amelyek egyenes következménye lehet a világméretű járványok kialakulása, valamint erősödése. A gyorsan növekvő kelet-ázsiai országok (Japán, Kína, Dél-Korea, Tajvan, Malajzia) már a „fejlesztő állam” 1970-es évek kezdeti bevezetése óta jelentős mértékben használják az állami beavatkozást a gazdasági fejlődés fokozása érdekében.

7.5. A mesterséges keresletgenerálás visszafogása

A jövőben igen fontosnak tűnik azon állami és civil összefogáson alapuló fogyasztóvédelem, amely nemcsak a fogyasztó egyszerű becsapása esetén lép fel, hanem akkor is, amikor egy termék fejlesztése során tudatosan beépítik az avulást, azt, hogy viszonylag rövid idő alatt menjen tönkre a termék. Ez a fogyasztóvédelmi szervezet hasonlóan fel léphetne az úgynevezett „gyors divat” (*fast fashion*) ellen is, amely a ruházati iparban az új termékek termelésének felpörgetését jelenti, és egyúttal azt is eredményezi, hogy a fogyasztási cikkek gyorsan kimennek a divatból, és ezért kidobjuk őket. Persze megfelelő iskolai és iskolán kívüli oktatással kellene tudatosítani a fogyasztókban azt is, hogy mennyire fontos a természet, valamint a természeti erőforrások védelme, az azokkal való takarékoság.

¹¹ Philip Kotler – Hermawan Kartajaya – Iwan Setiawan: *Marketing 3.0: From Products to Customers to the Human Spirit*. Hoboken, New Jersey, Wiley, 2010. xi.

7.6. A globális termelési értékláncok rövidítése, a termelés földrajzi elhelyezkedésének koncentrációja

Az a neoglobalista tendencia, amelynek lényege, hogy egy-egy vállalat termelését a világban földrajzilag optimalizálja, oly módon, hogy az alacsony hozzáadott értékű tevékenységeket az olcsó munkabéjú országokba telepíti ki, és ennek révén nagy volumenű terméket szállít világszerte, ökológiailag egyre kevésbé fenntartható. Fontos lenne külön környezeti adókat kivetni a nemzetközi vállalatokra, amelyek visszaszoríthatnák a termékek nagy volumenű távoli szállítását. Erre most kiváló lehetőség nyílt: egyrészt, a pandémia miatt az ellátási láncok sebezhetősége nyilvánvalóvá vált, másrészt, bizonyos költségek irreális módon növekedtek – mint például a tengeri szállítási költségek. Lehetséges lenne olyan szabályozás kialakítása, amely hosszú távon adók szofisztikált rendszerével magasan tartja ezeket a költségeket, a bevételekből környezet-helyreállító beruházásokat (például a tengerek megtisztítását) finanszírozva. Ehhez azonban a világ jelenlegi szintjénél nagyobb szervezethez, integrációjára lenne szükség, ami azonban a fenntarthatósági, környezetvédelmi célok megvalósításához amúgy is elengedhetetlen. Egy globális problémát hosszú távon nem lehet csak nemzetállami szintű vállalatokkal megoldani.

7.7. A termelés céljainak újrafogalmazása

A gazdaság céljait át kell fogalmazni, és a mai „bruttó hazai termék” (GDP), vagyis a gazdasági növekedés kizárólagos vizsgálata helyett a „nettó jólét”, a *net welfare* (még pontosabban: fenntartható nettó jólét) középpontba állítására lenne szükség, amelyben figyelembe kellene venni a fenntarthatóságot és a környezet állapotának megőrzését is. Sajnos a GDP egyszerű, könnyen mérhető és jól érthető kategória, szemben a sokkal bonyolultabb, nehezebben számítható *net welfare* mértékével, de ebben az irányban mindenképpen el kell mozdulni, amennyiben hosszabb távon fenntartható és alapvetően válság- és járványmentes gazdaságra törekszünk.

7.8. Az információstársadalom-jelenség befolyásolása környezetmentő irányba

Az információs társadalom, vagy a ma divatos fogalom, az ipar 4.0 megteremtheti a lehetőséget annak, hogy a környezetszennyező termelés helyett környezetkímélő megoldások terjedjenek el. Ráadásul a technológiai fejlődés révén szükséges folyamatos változásokba könnyebb egy új szemlélet kritériumait beépíteni, mint ha ezt egy statikus, beállt gazdasági rendszerbe kellene megtenni. A feladat, illetve a lehetőség e téren az, hogy ne csak egy-egy termék vagy termékösszetevő esetén történjen ez meg, hanem komplex módon alakuljon át a mai gazdaság fenntartható gazdasággá. A technológiai

fejlődés következtében alapvetően meg fog változni a munkaerőpiac,¹² ami szintén növeli a gazdaság fenntarthatóvá tételének esélyét. E mellett a szolgáltatások súlyának növekedése is lehetőség: ha már a jelenlegi gazdasági növekedési logika alapján növekedni, túlfogyasztani kell, akkor álljon a túlfogyasztás a környezetet nem károsító szolgáltatásokból.

7.9. Az újfajta gazdasági tevékenységek (körkörös gazdaság és *sharing economy*) széles körű alkalmazása

A hagyományos, eldobható termékeket termelő piacgazdaság mellett az egyre népszerűbb *sharing economy* (megosztásos gazdaság) és a hulladék nélküli gazdaság (körkörös gazdaság) elveinek szélesebb körű alkalmazása segíthet az ökológiai katasztrófa elkerülésében – természetesen ez nagyon tudatos tervezést és szemléletváltást igényel.

7.10. A turizmus a pandémia után

A globális termelési értékláncok rövidítésével analóg módon a turizmus területén is hasonló törekvések érvényesülésére lehet szükség, vagyis a nagy távolságokra irányuló turizmust a hazai, illetve régiós, rövid távú turizmusnak kell felváltania. Ehhez sajátos állami adózási és támogatási rendszer kialakítása lesz szükséges. Már több nyugat-európai országban tapasztalt jelenség a fiatalok körében az úgynevezett „repülési szegény”, vagyis az, hogy akik feleslegesen sokat repülnek, újfajta szegényérzetet éreznek viselkedésük miatt. Ugyanilyen fontos lenne az úgynevezett *over-tourism*, a „túlturizmus” által okozott környezeti károk tudatosítása is. A világban számos helyen (elsősorban a marketing indukálta kereslet következtében) számos turisztikai desztináció, látogatói célpont szennyeződött el (mint például a Himalája), vagy a mértéktelenül érkező turisták miatt a lakosoknak és a látogatóknak egyaránt élvezhetetlenné váltak (mint Velence Olaszországban, illetve egyes indiai területek). Megoldás lehet a károsítás költségeinek beépítése (belépési díj, mint egyes nemzeti parkok esetében). Egyes esetekben ez kifejezetten magas, elrettentő hatású is lehet, amire egyes desztinációk, például tűzföldi szigetek esetén már ma is van példa: ha nemcsak a tengerről akarjuk nézni a pingvineket, hanem partra is akarunk szállni, akkor az odautazással összemérhető pluszköltséggel kell számolnunk. E mellett a túlturizmus helyi megoldására a megfontolt, célzott marketing támogatása jelenthet megoldást, ahol a kevés számú különleges látnivaló kiemelése helyett egyes régiók brandépítését és megismertetését kellene előtérbe helyezni. Ugyancsak lehetőség a posztmodern marketing, illetve az e gondolatkörbe tartozó termékfejlesztés támogatása is.¹³

¹² Várhelyi Tamás (szerk.): *Az információs társadalom fejlődése és a munkaerőpiac*. Debrecen, Debreceni Egyetem TEK Informatikai Kara – Debreceni Lokálpatrióta Egyesület, 2007.

¹³ Erre vonatkozóan lásd Várhelyi-Árva (2020): i. m.

7.11. Az oktatás szerepének erősítése

A posztcovid társadalom és gazdaság fontos elemét kell hogy jelentse az oktatás olyan irányú fejlesztése, amely felhívja a figyelmet a környezet megóvásának fontosságára és arra, hogy a szennyezést is meg kell fizettetni a szennyezővel. Ez a szemléletformálás és tudásátadás az oktatás minden formájának feladata, az óvodától az egyetemekig és a posztgraduális képzésekig. Evidenssé kell tenni, hogy a gazdasági fejlődés korábban hajszolt módja fenntarthatatlan, és a modern korban más értékeknek kell prioritást adni.

8. Összefoglalás és következtetések

Napjainkra egyre nyilvánvalóbbá kellett válnia, hogy a hagyományos gazdálkodás és az azt leíró közgazdaságtan nem fenntartható, sőt, elkerülhetetlen katasztrófákhoz vezet, ugyanis a népesség növekedése, valamint a termelés korábban sohasem észlelt bővülése és az azzal együtt járó környezetszennyezés már az emberi társadalom fennmaradását veszélyezteti.

Ezek a veszélyek számos formában jelentkeznek, úgy, mint:

- a globális felmelegedésben és annak ártalmas következményeiben;
- az állatokról emberekre átugró járványok (*zoonózis*) kártételeiben;
- a környezetszennyezés egészségügyi hatásaiban, amelynek nyomán az emberi élet minősége erősen romlik, és az emberi reprodukciós kapacitás is károsodik;
- abban, hogy nem látszik, hogy a környezeti válság gyorsan elmúlna; a Covid-vírus egyre újabb és újabb változatai jelennek meg, kihívások elé állítva az oltások termelését és az egészségügyi ellátó rendszereket (napjainkban éppen a „majomhimlő” [*monkey pox*] veszélyeiről számolt be a WHO az Egyesült Királyságban);¹⁴
- az ukrajnai háború és annak következményei egyre súlyosbítják a globális gazdasági válságot, az ellátási láncok szétzilálását eredményezve.

Ugyanakkor azt is látni kell, hogy az emberi társadalom eddig még valamennyi lényeges kihívással képes volt eredményesen megbirkózni, de ha azt szeretnénk, hogy belátható időn belül álljon helyre az emberi társadalom 2019 során kizökkent rendszere, akkor fontos elhatározásokat kell megvalósítanunk: a gazdaság céljainak alapos áttekintése és az egyoldalú mennyiségi növekedés hajhászása helyett minőségi, hosszú távú célok megfogalmazása és azon mechanizmusok létrehozása, amelyek segíthetnek azokat megvalósítani. Igyekezzünk elérni, hogy a szolgáltatások és javak elosztása a mainál jóval igazságosabb legyen, mert ellenkező esetben az átmenet és a megújulás kárvallottjai nem fogják elfogadni az új megoldásokat, és akkor előlről kell kezdeni a munkát, és nem valószínű, hogy a felgyorsult folyamatok elég időt adnának erre.

¹⁴ Lásd: www.who.int/emergencies/disease-outbreak-news/item/2022-DON381

Felhasznált irodalom

- Árva, László – Szabolcs Pásztor – Victoria Pyatanova: Some Thoughts on the Relationship between Multinational Corporation Strategies and the Changing Patterns of International Trade: The Geographical Optimization Principle. *Economy and Finance*, 7. (2020), 1. 56–77. Online: <https://doi.org/10.33908/EF.2020.1.3>
- ECLAC: *Report on the Economic Impact of Coronavirus Disease (COVID-19) On Latin America and the Caribbean* (2020. március 26.). Online: https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/45603/1/S2000312_en.pdf
- Holzhausen, Arne – Françoise Huang – Manfred Stamer – Nizar Jelila: *The Middle Income Trap. Inequality Across Countries after COVID-19*. Allianz Trade, 2021. november 17. Online: www.allianz-trade.com/en_global/news-insights/economic-insights/The-middle-income-trap-inequality-across-countries-after-Covid-19.html
- Kotler, Philip – Hermawan Kartajaya – Iwan Setiawan: *Marketing 3.0: From Products to Customers to the Human Spirit*. Hoboken, New Jersey, Wiley, 2010. Online: <https://doi.org/10.1002/9781118257883>
- Mrav Noémi: 15 perces város: a jövő kulcsa vagy csupán utópia? *Euronews*, 2021. szeptember 21. Online: <https://hu.euronews.com/2021/09/15/15-perces-varos-a-jovo-kulcsa-vagy-csupan-utopia>
- Milne, Gustav: Post-Pandemic Urban Living: Back to the Stone Age? *Academia Letters*, (2021), július. Article, 1717. 1–7. Online: <https://doi.org/10.20935/AL1717>
- Permafrost: et si'il liberait des armées de virus? *Science et Vie*, 2022. február 20. Online: www.science-et-vie.com/article-magazine/permafrost-et-sil-liberait-des-armees-de-virus
- Várhelyi Tamás (szerk.): *Az információs társadalom fejlődése és a munkaerőpiac*. Debrecen, Debreceni Egyetem TEK Informatikai Kara – Debreceni Lokálpatrióta Egyesület, 2007.
- Várhelyi, Tamás – László Árva: Toward Complex and Sustainable Tourism in Hungary. *Polgári Szemle*, 16. (2020), különszám. 85–102. Online: <https://doi.org/10.24307/psz.2020.1206>
- United Nations: *Population Estimates* (2010).
- United Nations: *Population Projections* (2020).
- Weeks, J. R.: *Population. An Introduction to Concepts and Issues*. Boston, MA, Cengage Learning, 2021.

